

області. Статистичний збірник. – Київ, 1971. – 246 с. 5. Державний архів Львівської області, ф. 194, оп. 1, спр. 3698, арк. 27. 6. Там само, спр. 3695, арк. 11–12. 7. Там само, спр. 2723, арк. 1–2. 8. Там само, спр. 2480, арк. 1. 9. Там само, спр. 3694, арк. 45–56. 10. Історія народного господарства Української РСР в трьох томах чотирьох книгах. – Т. 3. – Кн. 2. – Київ, 1987. – 342 с. 11. Одеський облпотребсоюз: веги історії. – 159 с. 12. Вахитов К. Потребительская кооперация СССР / Вахитов К. – Москва, 1991. – 176 с. 13. Потребительская кооперация за 1970 год. – 227 с. 14. Державний архів Львівської області, ф. 194, оп. 2, спр. 3684, арк. 62.

Васи́лий Клок

РАЗВИТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ УКРАИНЫ В КОНЦЕ 1960-Х – В НАЧАЛЕ 1970-Х ГОДОВ

В статье анализируется развитие потребительской кооперации Украины в конце 1960-х начале 1970-х годов. Характеризуются основные проблемы с которыми столкнулись украинские кооператоры в этот период.

Ключевые слова: кооперация, потребительское общество, торговля, СССР, Украина.

Vasyl Klok

CONSUMER COOPERATIVES DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE END 1960'S – EARLY 1970S

The article analyzes the development of Consumer Cooperatives in Ukraine in late 1960th and early 1970s. Characterized main problems faced by Ukrainian cooperators in this period.

Key words: cooperation, consumer society, commerce, the Soviet Union, Ukraine.

УДК 334.735+338.24.021.8

Юрій Михальський

ВПЛИВ РЕФОРМ А. КОСИГІНА НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

У статті аналізується вплив реформ А. Косигіна на розвиток української кооперації у кінці 1960-х – початку 1970-х років. Досліджується динаміка зростання показників споживчих товариств УРСР.

Ключові слова: УРСР, А. Косигін, споживче товариство, реформа, кооперація.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що реформи А. Косигіна мали значний вплив на розвиток радянської економіки епохи "застою". Вивчення їхнього впливу на розвиток української споживчої кооперації дає змогу краще зрозуміти динаміку цих реформ.

Наукова новизна полягає у тому, що публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, а також детального аналізу архівних матеріалів проаналізовано вплив реформ А. Косигіна на розвиток української кооперації в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр.

Доведено, що матеріальне стимулювання працівників кооперативів позитивно вплинули на зростання обсягів продажів та об'ємів виробництва споживчої кооперації.

Об'єктом дослідження є реформи А. Косигіна в середовищі українських кооператорів.

Предмет дослідження є структурні та якісні зміни української кооперації в кінці 1960 – на початку 1970-х рр.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб дослідити вплив реформ А. Косигіна на розвиток української кооперації.

Завдання дослідження полягає у тому, щоб простежити динаміку змін у діяльності української кооперації під впливом реформ А. Косигіна.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Державного архіву Львівської області та Державного архіву Івано-Франківської області [9; 11; 17].

Зміна вищого партійного та господарського керівництва радянської держави у середині 60-х років ХХ ст. характеризувалося зменшенням темпів економічного розвитку та кризових явищ у господарському житті країни. Попри гучні заяви про реформаторські кроки й у споживчої кооперації УРСР, чітко проглядалися негативні тенденції у соціально-економічному розвитку системи. Усе це змусило партійне та кооперативне керівництво шукати нових засобів з метою виправлення ситуації. Адже практика показала, що не завдяки реформуванню управлінської системи, впровадженню

передової технології виробництва й найсучаснішої на той період техніки неможливо досягти вагомого зростання кооперативної галузі, якщо у цьому не будуть зацікавлені громадяни.

Голова Ради Міністрів СРСР А. Косигін, плануючи впровадження економічних реформ, у одній зі своїх промов на сесії Верховної Ради СРСР зазначав: "Добросовісна, високопродуктивна праця кожного працівника і колективу, покращення загальних показників роботи підприємств в цілому повинні заохочуватися матеріально. Серйозні недоліки в торгівлі, звичайно, у більшості пов'язані з тим, що ми не маємо достатку усіх товарів, щоб задовольнити потреби населення. На стан торгівлі впливало недостатнє будівництво магазинів та мале забезпечення їх обладнанням і засобами механізації [1, с. 227].

Нове керівництво знищило усі елементи політичного плюралізму, зміцнило командно-адміністративну систему управління суспільством. Проте економічні труднощі посилювали соціальну напругу в Україні і вимагали вдосконалення методів керівництва господарством. Тому в 1965 році розпочалася перебудова, завданням якої був перехід від адміністративних до економічних методів управління господарством на основі постанов партії й уряду. Передбачалося здійснити систему заходів, скерованих на вдосконалення форм поєднання територіального і галузевого принципів управління, централізованого планового керівництва економікою і господарської самостійності підприємств, посилення стимулювання виробництва [2, с. 231].

У вересні 1965 року на пленумі ЦК КПРС прийнято постанову "Про покращення управління промисловістю, вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва", у відповідності з якою розпочалася нова економічна реформа. Ухвалено ліквідувати раднаргоспи і повернутися до галузевого принципу управління, заново створивши союзно-республіканські і загальносоюзні міністерства у відповідності з галузевим принципом. Наступним важливим напрямком цієї реформи стала зміна усієї системи планування і економічного стимулювання. Визнано доцільним ліквідувати надто жорстку регламентацію господарської діяльності підприємств. З цією метою зменшено кількість планових показників, які визначалися центром. На відміну від попередньої системи, зорієнтованої на валові показники, основним показником стало збільшення об'ємів реалізованої продукції підприємств.

Передбачалося, що критерієм оцінки господарської діяльності підприємства буде отриманий прибуток (рентабельність виробництва) і виконання завдань з поставок найважливіших видів продукції. Серед обов'язкових показників визначалися й такі: основна номенклатура продукції, фонд заробітної плати, платежі у бюджет і асигнування із нього, показники об'єму централізованих капіталовкладень і введення у дію виробничих потужностей і основних фондів, завдання з впровадження нової техніки і матеріально-технічного постачання. Усі інші показники господарської діяльності передбачалося встановлювати без затвердження у міністерствах і відомствах. У відповідності з постановою вирішено розширити економічні права підприємств, розвивати прямі зв'язки між виробниками і споживачами на принципах взаємної матеріальної відповідальності і зацікавленості. Передбачалося покращити систему оплати праці, пов'язати її не тільки з централізованим підвищенням тарифних ставок, але й із матеріальним стимулюванням працівників за рахунок використання частини прибутків підприємств, визначати заробітну плату за кінцевим результатом роботи.

На підприємствах, за рахунок прибутку, дозволялося створювати (за певними нормативами) фонди економічного стимулювання: матеріального заохочення, соціально-культурних заходів, житлового будівництва і фонду розвитку виробництва. За рахунок цих фондів можна було преміювати робітників у відповідності з трудовими показниками, будувати житло і заклади культурно-побутового призначення, розширювати виробництво. Усе це називалося господарським розрахунком [3, с. 252].

Підприємствам надавалася оперативно-господарська самостійність (в установлених межах), вони працювали на принципах самоокупності, рентабельності, матеріальної зацікавленості відповідальності за досягнуті результати. При цьому зберігався контроль з боку держави за використанням матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Вважалося, що нові принципи планування і економічного стимулювання повинні створити у колективах підприємств зацікавленість у прийнятті більш високих планових завдань, більш повного використання чинників виробництва, досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості продукції [3, с. 252].

Реформаційні процеси в країні безпосередньо стосувалися кооперації: 31 липня 1965 року, в якості експерименту, на новий порядок планування та оцінювання господарської діяльності переведено низку організацій споживчої кооперації Донецької, Київської, Львівської та Харківської областей. Передбачалося оцінювати торгівельну діяльність кооперативів за двома показниками – товарообігом і прибутком, а громадське харчування – за товарообігом із виділенням обігу у реалізації власної продукції і прибутку. Кооперативні організації у цьому експериментальному

режимі мали, виходячи із затверджених для них планів товарообігу і прибутку, самостійно визначати усі інші показники, структуру товарообігу, нормативи товарних запасів, витрати обігу, чисельність працівників, фонд зарплати тощо, враховуючи при цьому специфіку своїх умов та господарську доцільність. Згідно з задумом ініціаторів експерименту, розширення прав у господарській самостійності торгівельних організацій і підприємств у поєднанні з централізованим плановим керівництвом мало підвищити відповідальність усіх працівників кооперації за виконання планів. Мала б покращитися якість торгівельного обслуговування населення та активізуватися трудова діяльність працівників кооперації [4, с. 320].

Упродовж 29 березня – 8 квітня 1966 року в Москві відбувся XXIII з'їзд КПРС, який підвів підсумки семирічки і затвердив директиви п'ятилітнього плану розвитку народного господарства СРСР на 1966–1970 рр. Згідно з цим документом, передбачалося збільшити товарообіг кооперативної торгівлі у 1,4 рази, підвищити темпи розвитку торгівлі у сільській місцевості у відповідності до зростання доходів сільського населення. У постановах з'їзду, що стосувалися кооперації, провідною була наступна теза: "Тепер, коли ціни у сільській і міській торгівлі однакові, на селі повинні бути створені такі умови, при яких покупець зможе все необхідне купити у сільському магазині" [5, с. 160].

9–12 серпня 1966 р. відбувся VII з'їзд уповноважених споживчої кооперації СРСР в Москві. З 1764 делегатів якого, 1460 було комуністами [6, с. 3]. Це було яскравим свідченням заполітизованості та цілковитого підпорядкування споживчої кооперації державному та партійному керівництву. У підсумкових рішеннях з'їзду зазначалося, що до найважливіших завдань Центросоюзу на чотири наступні роки належало: підвищення керівництва кооперацією; вивчення попиту населення, посилення прямих зв'язків кооперативних організацій з промисловістю, розширення мережі торгівельних баз; покращення культури торгівлі; розширення закладів торгівлі; розвиток громадського харчування та кооперативного виробництва. [6, с. 25–50].

На VII з'їзді уповноважених споживчої кооперації СРСР прийнято плани господарського розвитку кооперації країни. Важливе місце у них відводилося розвитку заготівельної галузі кооперації, а саме вирощенню хутрових звірів. Відповідно до цих планів, кооперативні організації України мали здати хутра на 42 млн крб., у тому числі шкірок норки 835 тис. штук, песця – 109 тис. штук, лисиць – 55 тис. штук. Передбачалося будівництво на Україні 20 консервних заводів, загальною потужністю 152 млн консервних банок [6, с. 103–104].

Іншим важливим рішенням VII з'їзду уповноважених споживчої кооперації СРСР була постанова про перехід на повий порядок планування торгівлі та громадського харчування всіх кооперативних організацій системи. Із 1 квітня 1967 року в новому режимі в УРСР працювали Закарпатська, Житомирська, Дніпропетровська, Кіровоградська і Чернігівська облспоживспілки. А з липня цього ж року всі інші споживчі організації Укоопспілки.

11–12 липня 1966 р. у Києві відбувся X з'їзд уповноважених споживчої кооперації УРСР, який визначив завдання кооператорів, що полягали в наступному: товарообіг споживчої кооперації республіки мав збільшитися на 48,6 %, у тому числі у сфері громадського харчування на 50 %. У сільській місцевості передбачалося побудувати 5280 нових добре обладнаних магазинів, близько 1000 підприємств громадського харчування, 258 хлібопекарень [7, с. 9–10].

У системі споживчої кооперації України станом на 1 січня 1970 року працювало більше як півмільйона осіб. Майже половина кадрів працювало в основній галузі її діяльності – торгівлі (276538 осіб). З них жінки становили 208599 осіб або 75,4 %. 37477 осіб працювали у конторах споживчих товариств (з них 27864 – жінки), 202892 особи у роздрібній торгівельній мережі (з них 158165 – жінки) та 36169 на гуртових торгівельних складах і базах споживчих товариств, (з них 22 570 – жінки). Середня заробітна плата у системі кооперативної торгівлі складала 87 крб., що було найнижчим показником в країні. У системі громадського харчування, що належала кооперації, на початку 1970 року працювало 91330 осіб (62906 осіб у 1966 році). З них жінки становили 83604 особи. Середня заробітна плата у цій галузі складала 70 крб. У сфері заготівель були задіяні 33751 особи, у тому числі 15551 жінки. 95319 осіб працювало на промислових підприємствах кооперації та 68 575 на транспорті [8, с. 103–104]. Чисельність апарату управління у відношенні до загальної кількості працюючих становила 20,6 %. Так, для прикладу в Івано-Франківській облспоживспілці керівний апарат складався з 38 начальників управлінь та відділів, одного головного бухгалтера та його заступників, 20 керівників господарств, 33 старших ревізорів, 1 голова ревізійної комісії. Усього 94 особи [9, арк. 24].

1965–1970 роки були часом подальшого зростання кількісних і якісних показників споживчої кооперації України. Зросло число пайовиків у системі Укоопспілки з 14803 тис. осіб у 1965 році до 16518,1 тис. осіб у 1970 році. У 1965 році кількість пайовиків в Україні становило 28,65 % від

загальносоюзного, а 1970 році – 28,19 %. У 1970 році в Україні налічувалося 3917 споживчих товариств проти 3775 у 1965 році. Більша частина з них працювала на селі [10, с. 4–5].

У Львівській області середній рівень кооперування дорослого населення в кінці 1960-х років становив 95,2 %. Середній пай в області складав 10 крб. 13 коп. [11, арк. 1]. У другій половині 1960-х років у Київській області кількість пайовиків складала 899,4 тис. осіб, а середній пай – 9 крб. 65 коп. [12, с. 38].

Позитивним змінам у системі споживчої кооперації сприяли й структурні реформи в Укоопспілці, що розпочалися у 1970 році. Керівництво української кооперації розпочало процес укрупнення низових споживчих товариств. Розраховували, що перетворення їх у великі господарські організації дозволить скоротити витрати обігу, підвищити рентабельність і зміцнити матеріально-технічну базу кооперативів. Зазвичай, кожне споживче товариство мало обслуговувати 10–15 сіл, низку колгоспів та радгоспів. 14 червня 1971 р. Укоопспілка прийняла постанову № 209 "Про стан укрупнення малих кооперативів в системі кооперації республіки". Цей документ регламентував процес об'єднання дрібних сільських споживчих товариств з більшими. Якщо у 1970 році до складу Укоопспілки входило 3917 споживчих товариств, на початку 1971 року – 3631 товариство [13, арк. 1]. Для прикладу, у Львівській області після прийняття цієї постанови, у 1971 році ліквідували три дрібні споживчі товариства – Зариченське (Золочівського району), Різданське (Жидачівського району) та Братківське (Стрийського району).

У 1972 році внаслідок укрупнення ліквідовано, ще 15 споживчих товариств і реорганізовано Кам'яно-Бузьку райспоживспілку у райспоживтовариство. У період проведення такої політики суттєво зросла роль райспоживспілок, які здійснювали керівництво діяльністю споживчих товариств. Зазвичай, райспоживспілка об'єднувала споживчі товариства в межах адміністративного району. Вона мала також свої госпрозрахункові організації: райунівермаг, гуртово-торгівельну базу, міськкоопторг, транспортну контору, райзаготконтору. Процедура укрупнення споживчих кооперативів призвела до створення у 1960–1970-х роках райспоживтовариств, які, як і райспоживспілки, охоплювали своєю діяльністю весь адміністративний район. У 1976 року в УРСР працювало 206 районних споживчих товариств. Натомість кількість райспоживспілок скоротилася до 281 (з 476 у 1970 році). Усі ці організації були об'єднані у 25 облспоживспілках, що входили у всеукраїнську спілку споживчих товариств – Укоопспілку.

Провідною галуззю споживчої кооперації кінця 1960-х – початку 1970-х років продовжує виступати торгівля. Її інтенсивному розвитку у цей період сприяла низка ряд чинників. У СРСР в цей час у колгоспників, які були найчисельнішими клієнтами кооперативної торгівлі, найбільшими темпами зростала заробітна плата. Коли за три роки п'ятирічки (1966–1968 рр.) зростання доходів робітників в середньому становило 20 %, то серед колгоспників ця цифра складала 35–40 % [14, с. 7]. Покращенню матеріального становища селян сприяло зменшення майже удвічі розміру подоходного податку. Згідно з підрахунками радянських учених, колгоспники зекономили близько 3 млрд крб. на рік. [15, с. 75]. Це слугувало каталізатором збільшення попиту мешканців села на споживчі товари. У результаті чого, роздрібний товарообіг кооперативної торгівлі в СРСР, за роки восьмої п'ятирічки зріс на 48,8 % при плані 43,5 % і склав 44,3 млрд крб. [16, с. 185]. При цьому товарообіг споживчої кооперації УРСР у 1970 році складав 9,2935 млрд крб. (з них 5,3227 млрд припадало на сільську торгівельну мережу) проти 22,9961 млрд крб. у РСФРР чи 2,0307 млрд крб. у Білоруській РСР.

У другій половині 1960-х років зростає кількість торгівельних точок в системі Укоопспілки. Станом на 1 січня 1971 р. вона складалася з 681 універсального магазину (618 – у 1966 р.), 10125 магазинів – торгівлі промисловими товарами (8736 – у 1966 р.), 721 – торгівлі одягом та головними уборами (738 – у 1966 р.), 836 магазинів – торгівлі взуттям (755 у 1966 р.), 1 305 культмагів (1070 – у 1966 році), 2141 книжних магазинів (1682 – 1966 р.), 628 меблевих магазинів (469 – у 1966 році), 515 галантерейно-парфюмерних магазинів (463 – у 1966 році), 18232 продовольчих магазинів (13546 – у 1966 р.) [17, арк. 2].

У цей період у Хмельницькій області кооперативна торгівельна мережа нараховувала 3483 магазини; у Одеській – 3,5 тис. магазинів; у Тернопільській – 3 тис.; у Рівненській – 2,5 тис. У Кам'яно-Бузькому районі Львівської області станом на 1 січня 1971 р. нараховувалося: 2 універсальних магазини, загальною площею 658 м² та товарообігом 459,6 тис. крб.; 20 магазинів з торгівлі господарськими товарами, загальною площею 1186,9 м² та товарообігом 464,6 тис. крб.; 1 магазин одягу та головних уборів, загальною площею 44 м² та товарообігом 76,5 тис. крб.; 1 магазин тканин загальною площею 60 м² та товарообігом 47,1 тис. крб.; 1 культмагазин загальною площею 55 м² та товарообігом 66,2 тис. крб.; 3 книжкові магазини загальною площею 108 м² та товарообігом 26,6 тис. крб.; 1 магазин галантерейно-парфюмерних товарів загальною площею 129 м² та товарообігом 92,2 тис. крб.; 29 продовольчих магазинів загальною площею 1 850,5 м² та

товарообігом 1 271,6 тис. крб.; 3 хлібні магазини загальною площею 105 м² та товарообігом 112,5 тис. крб.; 1 овочевий магазин загальною площею 118,7 м² та товарообігом 20,8 тис. крб. [17, арк. 2].

Усього в УРСР на початку 1970 року нараховувалося 67 334 магазинів проти 154372 в РСФРР, 12647 в Білоруській РСР чи 18361 в Казахстанській РСР. Площа торгівельних залів крамниць української кооперації становила 3078,4 тис. м². У РСФРР ця цифра складала 6827,8 тис. м², в Білорусії – 668,1 тис. м², Казахстані – 904,1 тис. м². У торгівельних закладах споживчої кооперації УРСР працювало 135345 чоловік, Росії – 324122, Білорусі – 28014, Казахстану – 28617. Товарообіг споживчої кооперації за IV квартал 1970 року в УРСР становив – 2048,6 млн крб., у РСФРР – 5328,4 млн крб., у Білоруській РСР – 459,4 млн крб., у Казахстанській РСР – 622,1 млн крб. [8. с. 156].

Зросла чисельність підприємств торгівлі, що використовували інноваційні методи торгівлі. У 1970 році в республіці нараховувалося 14560 магазинів самообслуговування (5586 – в 1965 р.), 10808 магазинів, що торгували з відкритою викладкою і за зразками (7354 – у 1965 р.), 8579 магазинів, що мали відділи, у яких торгували з відкритою викладкою і за зразками (8821 – у 1965 р.), автолавки – 1104 (1947 – у 1965 р.). У Івано-Франківській області тільки в 1970 році переведено на самообслуговування 174 магазини. Питома вага магазинів самообслуговування в цій області складала 35 %. У Львівській області в 1970 році функціонувало 936 магазинів самообслуговування.

Реформи А. Косигіна мали вагомий вплив на розвиток української споживчої кооперації в кінці 1960-початку 1970 років. Матеріальне стимулювання працівників кооперативів позитивно відзначились на їх роботі. В результаті період 1960-1970 років став часом найбільш динамічного розвитку та зростання кооперативного сектора УРСР.

Список використаних джерел

1. Косыгин А. К великой цели. Избранные речи и статьи / Косыгин А. – Т. 1. – Москва, 1972. – Т. 1. – 608 с. 2. Лановик Б. Економічна історія України та світу / Лановик Б. – Тернопіль, 2003. – 316 с. 3. Царенко О. Економічна історія України і світу / О. Царенко. – Суми, 2001. – 308 с. 4. Аліман М. Історія споживчої кооперації України / Аліман М., Бабенко С., Гелей С. та ін. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – 384 с. 5. Материалы XXIII съезда КПСС. – Москва, 1966. – 304 с. 6. Материалы VII съезда уполномоченных потребительской кооперации СССР. – Москва, 1967. – 140 с. 7. Материалы X съезда уполномоченных потребительской кооперации Украинской ССР. – Киев, 1966. – 127 с. 8. Потребительская кооперация за 1970 год. – Москва, 1971. – 227 с. 9. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-1430, оп. 1, спр. 1837, арк. 24. 10. Потребительская кооперация за 1965 год. – Москва, 1966. – 235 с. 11. Державний архів Львівської області, ф. 194, оп. 2, спр. 3695, арк. 1. 12. Споживча кооперація Київщини 1917–1967 рр. – Київ, 1967. – 83 с. 13. Державний архів Львівської області, ф. 194, оп. 2, спр. 3695, арк. 1. 14. Лехова З. Потребительская кооперация и сближение уровней жизни сельского и городского населения. – Москва, 1969. – 128 с. 15. Вопросы экономики. – Москва, 1966. – №6. – 128 с. 16. Климов А. Потребительская кооперация в системе развитого социализма / Климов А. – Москва, 1980. – 208 с. 17. Державний архів Львівської області, ф. 194, оп. 2, спр. 3735, арк. 2.

Юрий Михальский

ВЛИЯНИЕ РЕФОРМ А. КОСЫГИНА НА РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

В статье анализируется влияние реформ А. Косыгина на развитие украинской кооперации в конце 1960-х – начале 1970-х годов. Исследуется динамика роста показателей потребительских обществ Украины.

Ключевые слова: УССР, А. Косыгин, потребительское общество, кооперация, реформа.

Yuriy Mykhalskyj

EFFECTS OF REFORMS KOSYGIN ON THE UKRAINIAN CONSUMER COOPERATIVES

The paper analyzes the impact of reforms Kosygin on the Ukrainian cooperation in the late 1960's – early 1970s. We study the dynamics of growth in Consumer Societies of USSR.

Key words: USSR, A. Kosygin, consumer society, reform, cooperation.